

УКРАЇНСЬКІ ТЕМИ В СЛОВАЦЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ
НА ЗЛАМІ XIX ТА XX СТОЛІТЬ¹

Дослідницький фокус статті зосереджено на журналі “Hlas”, а саме аспекті відображення в ньому словацько-українських контактів. Цей часопис, що мав підзаголовок “Mesačník pre literatúru, politiku a sociálne otázky”, виходив у 1898 – 1904 рр. Він був видавничою платформою ліберально орієнтованої молоді, яка виступала супроти консервативної політики центру національного життя в м. Мартін, очолюваного Светозаром Гурбаном Ваянським. Так само, як і щодо інших ключових ідеологічних питань (чехословакізму, русофільства, політичної активності), ставлення Ваянського до презентації української проблематики суттєво відрізнялося від позицій молодшого покоління. “Українська тема” потрапляла до журналу “Hlas” опосередковано, через посилення на журнал “Slovanský přehled” та інформаційні матеріали про актуальні проблеми українських студентів, але також прямо в публікаціях зразків української літератури (скажімо, “Насті” Богдана Лепкого). Часопис також приділяв увагу соціальній проблематиці, котра освітлювалася за допомогою статистичних даних. Виразним промотором української літератури був Франтішек Вотруба.

Ключові слова: часопис “Глас”, українська тематика, словацько-українські літературні зв'язки, Франтішек Вотруба, Богдан Лепкий.

Andrea Draganová. Ukrainian Topics in Slovak Periodicals at Turn of the 20th Century

The article focuses on the representation of Ukrainian topics in Slovak journals, mainly in “Hlas” (‘Voice’). This periodical had a subtitle “Mesačník pre literatúru, politika a sociálne otázky” (Monthly on literature, politics and social issues) and appeared in 1898–1904. “Hlas” is considered to be the publishing platform of liberally oriented Slovak youth, who opposed the conservative policy of the Center of National Life in Martin, led by S. H. Vajanský. Just as with other key ideological issues (Czechoslovakism, Russophilism, political activity), Vajanský’s reception and understanding of Ukrainian issues significantly differed from those of the younger generation. ‘Ukrainian theme’ usually got into the journal “Hlas” indirectly, through the links to ‘Slovanský přehled’ (‘Slavic Review’) journal. “Hlas” paid considerable attention to social problems. Such issues as migration, the influence of magyarization on the educational system and level of literacy among ‘rusyns’ were often addressed with a help of statistical data. The periodical provided information on the current challenges of Ukrainian students and some translations of works by Ukrainian authors. For instance, in 1903 “Hlas” published “Nastia” by B. Lepkyi. The translator of the text F. Votruba was among the most active promoters of Ukrainian literature. The references to outstanding Ukrainian cultural figures, such as Taras Shevchenko, Ivan Franko, Volodymyr Hnatiuk, etc., are also worth to mention. A detailed analysis of the content of “Hlas” revealed that the journal gave a low priority to ‘Ukrainian issues’. Most of the relevant information was taken from the other journals. The appearance of original material or translations to a large extent was driven by the personal interests of individual authors.

Keywords: “Hlas” journal, ‘Ukrainian’ theme, Slovak-Ukrainian relations, František Votruba, Bohdan Lepkyi.

У спільній статті Міхала Молнара й Мікулаша Неврлого 1956 р., присвяченій рецепції творчості та діяльності І. Франка у Словаччині на зламі XIX і XX ст., зокрема, мовиться: “<...> аж нова генерація, згрупована навколо журналу “Hlas”, зайняла критичне становище щодо догматичного русофільства й почала в дусі слов’янської свободи та рівноправності розуміти законні права українців на самостійне народне життя” [9, 1159]. Ця теза стала приводом моєї докладнішої студії над журналом “Hlas”. Пропонована розвідка має на меті з’ясувати, як змінювалися погляди частини словацького середовища на питання української незалежності.

¹Цю статтю написано в рамках двостороннього дослідницького проекту Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Інституту словацької літератури Словацької академії наук “Національна і культурна ідентичність у словацькій і українській літературах XIX – початку XX ст.” (час виконання 2017 – 2019 рр.), а також колективного грантового проекту VEGA 2/0033/16 “Modernizmus v slovenskej literatúre (1900 – 1948). Podoby, tendencie, aspekty (відповідальний виконавець Мгр. Міхал Габай, PhD., Інститут літератури Словацької академії наук, час виконання 2016 – 2019 рр.).

Часопис “Hlas” із підзаголовком “Mesačník pre literatúru, politiku a sociálne otázky” почав виходити 1898 року. Період його публікації нетривалий (1898 – 1904), однак у контексті тогочасних словацьких модернізаційних процесів йому належало визначне місце. У перших трьох річниках відповідальним редактором, власником та видавцем указано Павола Блага.¹ Ідейну лінію визначав Вавро Шробар, який був автором половини вступних статей, надрукованих упродовж першого року. Наступні два річники Благо та Шробар редагували спільно, але через їхні незгоди останній шостий річник готував уже тільки Шробар. Співробітники журналу “Hlas” та прихильники його соціальної та політичної програми, відомі як “гласисти”, походили передусім із середовища словацьких студентів празьких вищих шкіл. До числа дописувачів належали, зокрема, Душан Маковицький, Альберт Шкарван, Ян Сметана, Йозеф Грегор Тайовський, Федор Гоудек, Антон Штефанек, Мілан Годжа [7, 24].

Відразу важливо зазначити, що основні бібліографічні довідки журналу “Hlas” указують на те, що українська тематика не належала до пріоритетних тем видання, хоча слов’янська проблематика загалом була репрезентована порівняно широко. Показово, що редакція ототожнювала поняття “малорос” та “русин” (тодішні назви підросійських і галицьких українців), без пояснення та диференціювання. Мабуть, названі визначення автори часопису вживали так, як це було прийнято тоді у словацькому середовищі.

Українські теми з’являлися зазвичай тільки як другорядні в рамках текстів. Здебільшого відповідні матеріали вміщувалися у двох інформаційних рубриках – “Obzor spolkovy” та “Obzor študentsky”. Оскільки журнал був молодіжним виданням, то на його сторінках висвітлювалися саме студентські або молодіжні проблеми: становище й завдання молоді, ідейні проблеми студентського руху, організація спілчанського життя. Центром уваги для журналу “Hlas” було товариство словацьких студентів у Празі під назвою “Detvan”², однак у рубриці “Obzor spolkovy” редакція регулярно висвітлювала також діяльність інших об’єднань, членами яких були словацькі студенти. Ішлося про докладні щорічні звіти та періодичну інформацію про акції з усіх студентських центрів монархії. Адже, крім Праги (тут, серед інших, працювало й товариство “Československá jednota”), молодіжні осередки існували й у Будапешті, Відні (товариство “Národ”), також з’являлися відомості із середовища словацьких мігрантів у Сполучених Штатах Америки.

Ту ж саму інформативну функцію та змістове спрямування первісно мала й рубрика “Obzor študentsky”, яку, однак, через нестачу матеріалів про діяльність словацької молоді потрібно було поширити повідомленнями про студентські рухи за кордоном. Один з авторів описував поточну ситуацію: “Я б радо починав цю рубрику про роботу та змагання словацьких студентів, та це неможливо, роботи так мало, а написати, зібрати вісті навіть про цей мінімум для одного не можливо. На цей час можу згадати тільки мертву тишу” [3, 119].

Короткі звістки стосувалися наприклад, студентських заворушень у Росії [5, 308], руху українських студентів, які “енергійно домагалися зміни польського університету у Львові на русинський. Опір польських професорів викликав демонстрації, які спричинили допити багатьох студентів” [3, 121]. Окрім них, тут друкувалися розлогіші матеріали. У шостому річнику 1904 р. були опубліковані два тексти Богдана Павлу, котрий виступав під

¹М. Мольнар та М. Неврлий говорять про взаємні контакти І. Франка та П. Блага під час їхніх студій у Відні в 1890-х роках. [9, 1157].

²Це була студентська спілка, заснована у Празі 1882 р. Вона виникла з ініціативи тодішніх студентів університету Ярослава Влчека (студент філології, перший голова товариства) та Павла Соханя (студент живопису, перший секретар товариства). Назва товариства була обрана на честь однойменного вірша Андрея Сладковича.

псевдонімом Пальо. Мета першого, чітко структурованого, – короткий опис чеського, польського й українського (у тодішньому слововжитку – “русинського”) студентських рухів (їхня характеристика, діяльність, розвиток, видання). Другий текст розглядає студентські рухи через призму російсько-японської війни. Павлу присвятив увагу проблематиці руху українських студентів тільки в першому тексті, намагаючись лаконічно схарактеризувати їхнє тогочасне становище. Він говорить про т. зв. “русинську сецесію”, яку доповнює інформаціями про події, яким вона передувала. “Між русинськими студентами помітна якась млявість; після тих подій, які останніми роками потривожили цілий світ, після несподіваної сецесії зі Львова, після бур минулого року схвильовані думки втихомирились” [11, 59]. У русі українських студентів, залежно від їхньої ідейно-політичної орієнтації, автор ідентифікував три групи, а саме: націоналістів, соціалістів та соціал-демократів [11, 59].

Хоча проблематика слов'янського студентства була в журналі визначальною, однак вісті про українську молодь були короткими, з'являлися зрідка; набагато більше місця належало інформації про чеське й польське студентське середовище та студентську діяльність південнослов'янських народів.

Журнал “Hlas” активно підтримував ідею слов'янського студентства; на його сторінках декілька разів з'явилася звістка про започаткування студентської асоціації, а також про з'їзд слов'янського студентства. Павол Благо присвятив цій темі одну зі своїх статей, де намагався охопити тему в ширшому контексті, з оглядом різних поколінь. На темі об'єднаного слов'янського студентства погоджувались обидва табори – старі й молоді, “батьки” й “сини”, хоча з різних причин. П. Благо вказує на проблематичність усеслов'янства, якого домагалося старше покоління: “Вихованці старої школи <...> вірять у з'їзди всеслов'янські й наївно вірять, що взаємність слов'янська сама нам допоможе” [1, 194]. Вихідним пунктом у самоусвідомленні старшої генерації є, на його думку, “загальнослов'янський романтизм, зовсім спотворене розуміння слов'янської взаємності. <...> Направду чудова думка, накрити словацьку молодь і весь народ загальнослов'янським пальтом, бо нашу словацьку блузу порвано на шматки” [1, 194]. Такому розумінню слов'янської взаємності Благо протиставляє взаємність, основу на практичних засадах, щоб не було потрібним доводити, “що ми тут”, але щоб наголошувалося на тому, “хто ми і які ми” [1, 194]. Контакти та зустрічі молоді на загальнослов'янському рівні мали, на думку Блага, поставати з домашньої роботи, і у зв'язку з тим він знову виносить для “гласистів” характеристичну вимогу т. зв. “дрібної” роботи: “Зустрічі молоді мали би стати словацьким вченим товариством із чіткою метою: вчити, культурно підносити народ, мали би бути пересувною бібліотекою, живим тілом учительським” [1, 194].

Журнал “Hlas” публікував не тільки авторські тексти здебільшого від постійних дописувачів, а й чимало статей, узятих з інших джерел. Крім регулярної презентації словацьких періодичних видань, які були з погляду “Гласу” консервативними (“Národné noviny”, “Slovenské pohľady”, “Cirkevné listy” та інші), у часописі постійно з'являлися переклади з актуальної закордонної преси – головню з угорської, російської, польської, а також німецької та французької. Особливе місце мали в контексті чехословакізму повідомлення про чеські журнали, зокрема ті, які легітимізували рух “гласистів” (наприклад, із чеського журналу “Naše doba” було передруковано рецензію на роман Ваянського “Kotlín” (1901), у якій автор зобразив “гласистів” майже карикатурним способом). Іншим важливим джерелом був чеський журнал “Slovanský přehled” із підзаголовком “Sborník statí, dopisu a zpráv ze života slovanského”.

Журнал “Slovanský přehled” виходив у Празі з 1899 р., його редагував Адольф Черний. Для журналу “Hlas” він став важливою джерельною основою, у його другому річнику поміщено аж три інформації про “Slovanský přehled”. Насамперед публікувалася рецензія всього першого річника журналу “Slovanský přehled”, автор якої підписався неідентифікованим псевдонімом “Jedon z mladších”. Початок тексту висвітлює передусім питання генераційної суперечки. Автор застерігає читачів стосовно мартінського центра та Ваянського (представника старшого покоління) як редактора газети “Národní poviny”. На позицію дописувача вказує вже сам псевдонім. Також у рецензії докладно окреслено бібліографію першого річника журналу “Slovanský přehled”, у багатьох місцях згадано українські теми. Рецензент напрочуд емоційно пропагував видання: “Щиро пропоную журнал, 3.20 зл. за 507 густо друкованих сторінок. <...> У жодній книжці не знайти такого різноманітного матеріалу, кожна стаття є чудовою майолікою, так систематично вставленою, що із цілого виникне жива картина слов’янства” [8, 115]. Крім того, рецензент позитивно оцінив роботу засновника: “Редактор Черний, здається, відкрив більше, ніж Рентген, бо він у тих десятих томах зобразив не кості матеріальні, але душу слов’янських народів 1898 року” [8, 117].

Журнал “Slovanský přehled” вирізнявся широтою діапазону, змістовим багатством і порівняно великою кількістю дописувачів. Це дало змогу редакторові подавати читачам цікаву інформаційну мозаїку про слов’янський світ. Основною метою видання було “ознайомлювати читачів із життям інших племен слов’янських” і спрямовувати увагу “на сучасне кипіння життя слов’янського, звертаючи увагу на всі питання слов’янської присутності” [12, 1]. Журнал мав рубрики “Dopisy”, “Posudky a oznámení spisů”, “Rozhledy a zprávy”, “Přehled časopisů”, “Divadlo” і “Podobizny”. Тексти української тематики публікувалися в усіх згаданих рубриках, що вказує на широту діапазону надрукованих статей. У першому річнику трьома частинами було опубліковано статтю Івана Франка під назвою “Література українсько-русинська”, тексти Франтішека Ржегоржа “Русинська “Січ” у Відні”, а також Володимира Гнатюка “Русини в Уграх”. Саме стаття Гнатюка зацікавила рецензента журналу “Hlas”: “Особливо потрібно звернути увагу на статтю Гнатюка. <...> Мало знаємо про життя наших братів, які в’януть, сусідів. Гнатюк нас знайомить із ними” [8, 122]. Загалом це дуже позитивний відгук на “Slovanský přehled”: “Ці статті могли б читати з кафедри студентам славістики, вони заслуговують на те, щоб їх слово в слово вивчити. <...> Кожна стаття – сторінка з історії літератури слов’янської, характеристики літературних напрямів та окремих письменників із мистецького боку всебічні та суттєві. Вони [– плід] критично високоосвіченого ума й поетичного стилю” [8, 121]. Рецензент згадує також рубрику “Dopisy”, де надруковано два листи з Києва й один зі Львова, наголошуючи на тому, що це не “прості листи, але здебільшого образи культурної історичної вартості” [8, 120]. Другий лист із Києва зближує проблематику шкільництва, об’єднань, інтелігенції та журналів. У рубриці “Ze slovanské poesie”, яка, на думку рецензента, охоплює “перлини нашої поезії” [8, 122], подано переклад віршів Шевченка від Ружени Єсенської. Журнал містить декілька ілюстрацій, зокрема портрети І. Франка, В. Гнатюка й Т. Шевченка.

Друга згадка про журнал “Slovanský přehled” міститься в сьомому номері часопису “Hlas”, і вона присвячена генераційній суперечці з редакторами газети “Národní poviny” (остання у 8-му номері за 1900 р. наводить цитати із журналу “Slovanský přehled” [16, 272]). Утретє ж “Slovanský přehled” згадано у 8-му числі журналу “Hlas”: у рубриці “Slovanský obzor” цитували запозичену коротку статтю під заголовком “O Malorusoch” [10, 290-291]. Текст окреслює політичну

та організаційну роботу “малоросів”, наприкінці йдеться про їхню закордонну активність – зустріч робітників у Відні, а також мігрантів у Нью-Йорку, з метою обговорити “становище своєї церкви, робітництва малоросійського та шкіл малоросійських” [10, 291].

Існує декілька відмінностей у роботі двох журналів – “Hlas” і “Slovanský p̣řehled” – з українською та слов’янською темами. “Slovanský p̣řehled” зображує окремих авторів посередництвом “медальйонів”, у яких індивідуальний доробок уміщено в ширший контекст. Натомість у журналі “Hlas” імена авторів зі слов’янських країн часто перераховано без приміток. “Slovanský p̣řehled” намагався зберегти врівноваженість внесків з усіх слов’янських країн, тимчасом як робота зі слов’янською темою в журналі “Hlas” була несистематичною та уривчастою. В останньому публікувалися переважно тексти, що стосувалися еміграції; у багатьох рубриках, передусім у статистичних даних, з’являлися й повідомлення про “малоросів”. Хоча статистичні дані – це, безперечно, важливе джерело, проте Антон Штефанек (згодом засновник словацької соціології) звертає увагу в статті “Vyst’ahovalectvo do Ameriky” (текст був надрукований у 6-му річнику із двома продовженнями) на їхню обмеженість. Він спирається на заяви австрійського віце-консула в Чикаго Г. Швеґеля, який попереджає про “неповноту американської статистики <...>, еміграцію європейську рахує тільки в портах і не приділяє належної уваги кордонам канадським і середньо-американським. Тому цифри, які наведемо, не зовсім точні” [20, 258]. Текст Штефанека водночас попереджає, що в перших роках імміграції “ототожнювали американці громадянство з національністю” [20, 260], що становило проблему, наприклад, у випадку мультинаціональної Австро-Угорщини.

1900 р. в рубриці “Obzor sociální” було передруковано інформацію з американської преси, яка подає статистику іммігрантів: “Комісар для імміграції в Нью-Йорку, Томас Фітчл у своєму щорічному звіті зазначає, що кількість усіх переселенців зросла на 30 тисяч, найбільше людей прибуло з Італії (південної), потім русинів (із Галичини, Угорщини та Росії), вірменів, сирійців, греків і хорватів. Більшість переселенців має намір залишитися тут назавжди, чого доказом є те, що тепер забирають із собою більше грошей”. Звіт, який опрацював Федор Гудек, указує на те, що русини (тобто українці з Австро-Угорської імперії) опинилися на другому місці за кількістю переселенців. Він теж згадує, що русини перебувають у трьох різних територіальних управліннях, до чого дійшло поступово на основі трьох розподілів Польщі. При детальнішому погляді на статистичні дані 1902 та 1903 рр., де наведена примітка, що цей матеріал уже точно позначає національність, на другому місці у списку емігрантів з Австро-Угорщини виступають словаки, а кількість мігрантів русинського (українського) походження майже в чотири рази менша. Водночас важливо додати, що русини здобули перше місце в кількості неписьменних у рамках усіх національностей, які емігрували в Америку (аж 46,7 %). Для порівняння: неграмотність словаків сягала рівня лише в 19,3 % [20, 262].

Одним із запозичених текстів до журналу “Hlas” була доповідь, підписана прізвищем Дзуров. Автор із бібліографічного погляду досліджує й рецензує публікацію редактора угорської газети Мікулаша Барти під назвою “Kazár földön” (“Хазарська земля”). Уже у вступі він твердить, що в журналі “Hlas” “малороси” не дістають достатньої уваги: “Я очікував, що все ж таки знайдеться хтось, кому відоме становище русинів і зобразить нам повністю їхню біду й результат акції Еґана. Оскільки я досі не бачив про неї в цьому журналі статтю, а серйозність справи заслуговує на те, щоб ми попередньо хоча б із цієї книжечки дізналися про страшне становище 400 тисяч русинів у нашій батьківщині <...>” [4, 316-320]. Угорський автор створив образ русинів, які, на його думку, є “дійсно

жалюгідним народом. Вони приковані до бідної землі. Їхньою тюрмою є гори, які їх обступають, мучителями всі, хто між ними живе” [4, 317]. Цей образ він поповнив до всього ще й тогочасним стереотипом, опозицією “ми – вони”, де до групи “ми” врахував, крім русинів (тобто українців), мадярів, а до групи “вони” – євреїв. Рецензент журналу критично вказує на політичне зловживання темою на користь ідеї мадяризації й відверто викриває ідеологічний задум автора: “Мета книги: здобути якомога більше прихильників цієї думки, бо нею перетворюється пастух у землероба, бідняк у життєздатного, поневолений у вільну людину, пригноблений у самостійного, русин у мадяра” [4, 317]. На це ще раніше звернув увагу Мілан Годжа, ключовий ідеолог “гласистів”, у своїй статті “K solidarite nemaďarských národností”: “<...> та чи виникли непорозуміння між бідним русинством і мадярами не притихли тільки на час через те, що уряд фізичну біду та голод русинів використовує для мети мадяризації” [6, 223].

Зразок українського художнього доробку з’явився щойно у п’ятому річнику журналу “Hlas”. Крім словацького письменства й перекладів текстів із російської та французької мов, ішлося про єдиний твір з української літератури. Коротке оповідання Богдана Лепкого “Настя” з книжки “З села” переклав Франтішек Вотруба. Прозі Лепкого властиві короткі влучні речення, позбавлені будь-якого пафосу, природній ліризм. Конфлікт у згаданому творі побудований на нещасливому зв’язку дівчини з багатієм, акцентованому в баладній кінцівці (стрибок в озеро), а фінал нагадує оповідання словацького прозаїка Й. Г. Тайовського.

Б. Лепкий – український поет, прозаїк, літературознавець, перекладач, історик, видавець, публіцист, а також і художник – був регулярним дописувачем журналу “Slovanský přehled”. Для редакції видання він підготував огляд української (малоросійської) літератури [18, 291-294; 334-340; 19, 443-450]. Журнал друкував також переклади його віршів [18, 301-303]. Презентація Лепкого словацьким читачам зовсім не була випадковою; Франтішек Вотруба перекладав також інших українських авторів – І. Франка чи В. Стефаніка. Уже 1903 р. він мав шістьнадцять перекладених текстів, які поступово публікував у газеті “Ludové noviny” та в календарі “Slovenský domový kalendár”. Історик літератури Карол Розенбаум у розвідці “Slovensko-ukrajinské vzťahy v literatúre” вказує на той факт, що “на відміну від Ваянського, Вотруба з великим порозумінням стежив, разом зі своїми друзями, за політичною боротьбою українського народу як в Австро-Угорщині, так і в царській Росії, а водночас за українською народною культурою, головне літературою” [14, 564].

Журнал “Hlas” звертався до українських тем за посередництва статистики, і тоді, коли йшлося про тему мадяризації, наводив дані про вивчення угорської мови в “малоруських” школах [15, 126]; висвітлював проблеми еміграції, подавав інформацію про переклади творів Л. Толстого [15, 318]. Вони з’являються навіть у рубриці календарів, що була, з погляду впливу літератури на ширші народні маси, дуже важливим тогочасним публікаційним інструментом. Наприклад, рецензія, опублікована в календарі “Národný kalendár pre rímsko-grécko-katolíkov a evanjelikov na rok 1900” (виходив у США, упорядниками були американські словаки П. В. Ровнянек та Й. Ваґнер), інформувала про видання тексту, схарактеризованого як “цікава, культурно-історична стаття: Угро-роси про наших угорських малоросів” [13, 294].

Докладний розгляд журналу “Hlas” дає підстави говорити, що українській тематиці він приділяв побіжну увагу. На позначення українців паралельно вживалися як взаємозамінні поняття “малороси” й “русини” без розрізнення. Більшість українських інформацій було взято з інших журналів або публікацій. Соціальну та економічну картину доповнювали статистичні дані. З української

літератури було перекладено тільки один текст, і цей факт – доказ другорядності літературного складника в журналі. Хоча “Hlas” у підзаголовку зазначав, що він спрямований на літературу, проте кількість відповідних матеріалів була мінімальною. Зацікавлення українською проблематикою тут, очевидно, існувало, але воно не було систематичним, а радше принагідним, бо великою мірою виходило від персональних уподобань окремих осіб. Найактивнішим у цій ділянці був Ф. Вотруба. Аналізуючи словацький інтерес до українських тем на початку ХХ ст., можна згадати ще письменника Йозефа Греґора Тайовського, співробітника журналу “Hlas” і банківського службовця за фахом. У 1910 – 1912 рр. він працював директором філії Татра банку в м. Пряшеві (Східна Словаччина). У цьому середовищі Тайовський мав справу й з українською проблематикою, про що свідчать згадки в його рукописному репортажі “Keď som ja bol v Prešove” (1933) [2, 1173-1176].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Blaho P.* Sjazdslovenského študentstva // Hlas. – Roč. 3. – 1901. – S. 193–195.
2. *Bolek A.* Tajovský a východoslovenskí Ukrajinci // Slovenské pohľady. – Roč. 72. – 1956. – Č. 11. – S. 1173–1176.
3. *-d.* Obzor študentský // Hlas. – Roč. 4. – 1902. – S. 119–122.
4. *Dzurov.* Kazár földön // Hlas. – Roč. 4. – 1900. – S. 316–320.
5. *Houdek F.* Študentské nepokoje v Rusku // Hlas. – Roč. 3. – 1900. – S. 308–312.
6. *Hodža M. K.* “solidarite nemaďarských národností” // Hlas. – Roč. 2. – 1899. – S. 221–228.
7. *Hučková D.* Kontexty Slovenskej moderny. – Bratislava: Kalligram, 2014.
8. *Jedon z mladších.* Slovanský přehled // Hlas. – Roč. 2. – 1900. – S. 115–124.
9. *Molnár M., Nevrlý M.* Ivan Franko a Slováci. Príspevok k slovensko-ukrajinským vzťahom // Slovenské pohľady. – Roč. 72. – 1956. – Č. 11. – S. 1154–1160.
10. *Obzor slovanský.* O Malorusoch // Hlas. – Roč. 2. – 1900. – S. 290–291.
11. *Paľo.* Rusíni // Hlas. – Roč. 6, 1904. S. 58–60.
12. *Redakcia.* Slovo úvodní // Slovanský přehled. – Roč. 1. – 1899. – S. 1.
13. *Referáty.* Naša kalendárska literatúra // Hlas. – Roč. 2. – 1900. – S. 291–295.
14. *Rosenbaum K.* Slovensko-ukrajinské vzťahy v literatúre // Z dejín československo-ukrajinských vzťahov. – Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1957. – S. 563–565.
15. *Rozmanité správy.* Maďarčina vo školách // Hlas. – Roč. 6. – 1904. – S. 126.
16. *Rozmanité správy* // Hlas. – Roč. 2. – 1900. – S. 272.
17. *Rozmanité správy* // Hlas. – Roč. 6. – 1904. – S. 318.
18. *Slovanský přehled.* – Roč. 4. – 1902. – S. 291–294, 301–303, 334–340.
19. *Slovanský přehled.* – Roč. 5. – 1903. – S. 443–450.
20. *Štefánek A.* Výstřahovalectvo do Ameriky // Hlas. – Roč. 6. – 1904. – S. S. 257–262, 299–302.

Отримано 19 лютого 2019 р.

м. Братислава
Переклад зі словацької Любіци Баботової

